

OSMANLI SUBAYI MEHMED ENİSİ'NİN AVRUPA İZLENİMLERİ

Hasan MERT*

Özet

Osmanlı Devleti hakkında araştırma yapanlar seyahatnamelerden de geniş ölçüde yararlanmaktadır. Ancak bunların birçoğu Osmanlı topraklarını ziyaret eden yabancı seyyahlara aittir. Öte yandan Türklerin, yabancılar kadar, seyahat türünde fazla edebi eser verdikleri söylenemez. Bununla birlikte özellikle 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde de seyahatnamelerin sayısında bir artış görülmektedir. Bunların birçoğu Avrupa üzerinedir. Bu merakın nedeni Avrupa'nın özellikle askeri ve sanayi yönlerinden Osmanlı Devleti'nin önüne geçmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde Avrupa deyince de ilk akla gelen ülkelerden birisi Fransa olmuştur. Osmanlı Devleti'nin batılılaşma gayretlerinde Avrupa'ya çeşitli yollarla temsilci gönderilmesi ve dönüşlerinde onların tecrübe ve izlenimlerinden yararlanılması önemli yer tutar. Bu amaçla gönderilenlerden birisi de Mehmet Enisi'dir. Kaleme aldığı eserlerinde Mehmet Enisi, bir Türk'ün gözüyle XIX. Yüzyılın sonlarında Avrupa'nın birçok farklı yönünü de göstermektedir.

Anahtar Kelimeler; *Osmanlı Devleti, Mehmet Enisi, Avrupa, Fransa, Almanya.*

Abstract

European Impressions of Mehmet Enisi who a Ottoman Officer

Scholars also make use of itineraries intensively in their studies about the Ottoman State. Most of the itineraries which give information about the Ottoman State belong to the foreigner travelers. Nonetheless, after the 19th century number of the Turkish itineraries increased and most of them written about Europe due to military and political developments occurred in Europe at that time. So, to send representative and make use of their impressions and experiences take very important place in the Ottoman westernization efforts. Mehmet Enisi, one of the representatives who were sent for this reason to Europe, deals with different aspects of Europe in his books.

Key-words; *Ottoman Empire, Mehmet Enisi, Europe, France, Germany*

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bornova-İZMİR.
hasan.mert@ege.edu.tr

Giriş

Bir insan ne kadar uzağı görebiliyorsa düşünceleri, fikirleri de o kadar geniştir. Evinin penceresinden beş metre karşıdaki balkonu görebilen bir insanla, alabildiğine açık ufku gören insanın dünyayı değerlendirmesi aynı olamaz. Yeni yerler keşfetmenin getirisi de sadece coğrafyayı tanımakla sınırlı değildir. Tabiatla birlikte ekonomi, kültür kısacası insana ait olan her şeyi anlamak değerini taşır. Dolayısıyla seyahatlerin ilk getirisi kendini geliştirmek olduğu gibi eğer buradan elde edilen deneyimler yazıya geçirilirse bütün bir insanlığa hizmet edilmiş olur.

Seyahatname, bir gezginin gezip gördüğü yerler hakkındaki izlenimleri aktardığı eser olarak tanımlanabilir. Bu eserler sayesinde insanlar bilmedikleri yurt ve dünya köşelerini öğrenme, tanımadıkları yabancı millet ve uygarlıkları tanıma şansı yakalarlar. Ülkeler, şehirler, köyler, denizler, ıssız tabiat köşeleri, yollar, farklı medeniyetler ve yaşama şekilleri seyyahın bakışıyla okuyucunun gözünde canlanır. Seyahat eserlerinde insanların ve ulusların ilgi çekici özelliklerini, zevk ve alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerini, kültürlerini çeşitli yönleriyle bulmak mümkündür. Bu açıdan gezi yazılarını tarih, coğrafya ve sosyoloji bilimlerini destekleyen belgeler olarak da görmek mümkündür

Eserleri ve izlenimlerini konu ettiğimiz Mehmed Enisî'ye göre insan, hayatı boyunca hareket ve öğrenme halindedir, dolayısıyla doğumundan itibaren her insan aynı zamanda bir seyyahdır. Kitabının başında yol arkadaşı Hakkı Bey'e yazdığı mektupta Mehmed Enisî, seyyahın özelliklerini ve değerini belirtir. Mehmed Enisî'ye göre seyyah, tabiatın sırlarını keşfetmeye çıkan bir kâşiftir. Medeniyeti dolaşarak sanayi ve eğitimin faydalarını anlar ve onları vatanına getirir. Sahralarda, ümranlarda, ormanlarda, nehirlerde ticaret yollarını bulan seyyahdır, o tabiatla baş başa kalmayı seven insandır. Onun eserlerinde medeniyetin kaynağı sayılabilecek ticarete, ticareti canlı tutan sanat ve ziraata, mevcut ülkelerin gelişmişliklerine, denizde ve karadaki üstünlüklerine dair makaleler bulunur. Seyyah, en eski devirlerden itibaren tarihe ışık tutar, ulaşım araçlarının gelişmesi seyyahların istekleri doğrultusunda olmuştur. Hatta dünyada meydana gelen büyük fikri hareketler ve devrimler bile seyahatler neticesinde ortaya çıkmıştır; Voltaire ve Montesquieu, ilimlerdeki o yüksek dereceye seyahatleri sayesinde ulaşmış, Fransız Devrimi'ni hazırlayan fikirlerini bu sayede olgunlaştırmışlardır¹.

Türk edebiyatının ise seyahatnameler açısından çok zengin olduğu söylenemez. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa, batılılaşma nedeniyle ilgi

¹ Yalkı 1327, 4-9.

olduğı olduğundan, sefaretnamelerle başlayan çalışmalar, farklı türlerde devam etmiştir.

Gezi notları, genellikle kitap şeklinde görülmekle birlikte kimi zaman gazete yazısı veya mektup şeklinde aktarıldığı da olur. Mehmet Enis ise eserine her ne kadar “Avrupa Hatıratım” başlığını koymuşsa da seyahatnameleri yalnızca bir hatırat olarak değerlendirmek eksik bir anlayıştır. Onlar aynı zamanda edebi bir tür olarak da kabul edilirler.

Son dönemde seyahatnamelere ilgi oldukça artmış görünmektedir. Türk gezginlerinin eserlerini genel mnda değerlendiren çalışmalar ise yetersizdir. 1973 yılında yayınlanan Türk Dili dergisinin Gezi zel Sayısı², bu konudaki ilk çalışmadır. Ayrıca “Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa” başlıklı doktora tezini Baki Asiltürk 2000 yılında kitap olarak yayınlamıřtır³. Bu konudaki bir diğer eser ise Enis Batur tarafından “Beş Kıtada Türk Seyyahları”⁴ adıyla yayınlanan kitaptır. Türk seyahat edebiyatını inceleyen son eser ise Mahmut Ak tarafından kaleme alınmıřtır⁵.

Mehmed Enis’nin de seyahatnamesinde en fazla yer ayırdığı Fransa ise Osmanlılar için geçmişten beri önemli bir ülke olmuştur. Ancak III. Selim’in tahta çıkışına kadar bu ilişkiler sefaret heyetleri yollanmak suretiyle yrtlmştir. Mesela 1581, 1618, 1669, 1721 ve 1742 yıllarında bu şekilde uygulamalar grlmştir. Fransa ise 1534 tarihinden beri İşstanbul’da daimi bir temsilci bulundurmamıştır. Uluslararası ilişkiler çerçevesinde Fransa’ya daimi olarak ilk giden Osmanlı elçisi ise 1796 yılında Seyyid Ali Efendi olmuřtur⁶. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin Sefaretnamesi de bize Fransa hakkında ilk bilgileri veren eserlerden birisidir⁷.

Osmanlı dönemi seyahatname türünde Fransa hakkında bilgi veren en eski eser Süleyman Ağa Seyahatnamesidir⁸. Yazar, 1683’teki II. Viyana Kuşatması’nın bozgununda esir düşmüş ve Fransa’ya götürülerek yıllarca burada kalmış, Fransa’nın hemen her tarafını gezme imkn bulmuştur. Fransa’ya ilişkin bilgiler veren diğer Osmanlı seyyahlarından bazıları ise

² Türk Dil Kurumu, Türk Dili Gezi zel Sayısı, sayı:258, 1 Mart 1973

³ Baki Asiltürk, Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa, Kaknüs Yayınları, İşstanbul 2000.

⁴ Enis Batur, Beş Kıtada Türk Seyyahları, Turkcell 2002.

⁵ Mahmut Ak, Osmanlı’nın Gezginleri, İşstanbul:3F Yayınları; 2006, 192

⁶ A.N., “Moral Esseyit Ali Efendi”, Resimli Tarih, sayı:64, İşstanbul 1955, s. 3372-3375.

⁷ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Fransa Sefaretnamesi: Bin yüz otuz iki senesinde Françe’ye giden elçi Mehmed Efendi kullarının takriridir, (y.y.) 1288.

⁸ Süleyman Ağa, Süleyman Ağa Seyahatnamesi, (Haz.: Gündüz Akıncı), Atatürk n. Yay., Ankara 1973.

şunlardır: Karçınzade Süleyman Şükrü⁹, Şerafeddin Mağmumi¹⁰, Ali Kemal¹¹, Ali Fuad (Erden)¹², Ebuzziya Tevfik¹³, Mustafa Sait Bey¹⁴ ve Ahmet İhsan (Tokgöz)¹⁵.

I. Mehmet Enisi'nin Eserleri

Yazımıza konu ettiğimiz eserlerin müellifi Mehmet Enisî hakkında edindiğimiz ilk bilgiler, onun bir Türk denizcisi olarak II. Abdülhamid döneminde bilgi ve görgü arttırmak amacıyla iki yıl süreyle Fransız donanmasına katıldığıdır. Askerlik mesleğinin dışında edebiyatla da ilgilenen yazar daha sonra Yalkı soyadını almıştır¹⁶.

Onun “Avrupa Hatıratım” başlıklı çalışması ise ilk olarak 1896–1898 yılları arasında, Resimli Gazete'nin 6. sayı ile 87. sayısı arasında çeşitli aralıklarla toplam 48 tefrika halinde yayınlanmış ama her nedense neticelenmeden sona ermiştir. Bunun ardından aynı eser, 1327 (1910) yılında bu kez “Avrupa Hatıratım Birinci Kısım” adıyla on dokuz başlık altında müstakil bir kitap olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁷. Her iki yayın arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Resimli Gazete’de yer alan tefrikalar sonuçlanmamışsa da, kitaptan daha fazla konuyu ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Meselâ tefrikalarda ikinci kısma başlanmışken bu bölümler kitap olarak ise hiç yayınlanmamıştır.

Dönemin anlayışından kaynaklanan bir fark ise 1896’te başlayan notlarda Sultan II. Abdülhamid’e saygı ifadeleri yer alırken, 1910’da Mehmed Enisî “istibdat” döneminin sona erip “hürriyetin” geldiğini ifade etmekten çekinmez.

Seyahatnamesini üç kısım altında kaleme aldığı belirtilir. İlk kısımda Fransa’nın Nice, Monako ve Monte-Carlo şehirleriyle Korsika adasındaki gezilerini ve Fransa Akdeniz Seyyar Donanması’ndaki hatıralarını içermektedir. İkinci kısım, her sene gerçekleştirilen büyük manevralar esnasında şahit olduğu olaylar ile Kuzey Afrika sahilindeki gezisini ihtiva etmekte ve üçüncü kısım ise Paris şehri ve çevresindeki seyahatler ile yazmış olduğu mektupları

⁹ Süleyman Şükrü, Seyahatü'l Kübra, Elektrik Matbaası, Petersburg, 1907.

¹⁰ Şerafeddin Mağmumi, Seyahat Hatıraları III: Fransa ve İtalya ve Almanya’da, Mısır’l-Kahire, 1333/1915.

¹¹ Ali Kemal, Paris Musahabeleri, Matbaa-i İkdâm, C.:I, İstanbul 1329/1913.

¹² Ali Fuad (Erden), Paris’ten Tih Sahrasına, Akşam Mtb., 1336/1920.

¹³ Ebuzziya Tevfik, “Paris’ten Londra’ya ve Hotel Metropole”, Mecmua-ı Ebuzziya, C:VII, cüz: 68-70, Eylül 1897.

¹⁴ Mustafa Sait Bey, Avrupa Seyahatnamesi (Haz.: Burhan Günaysu), YKY, İstanbul 2004.

¹⁵ Ahmet İhsan, Avrupa’da Ne Gördüm? Âlem Mtb. İstanbul 1307.

¹⁶ Yazarın “Yalkı” soyadını Baki Asiltürk’ün hazırladığı, Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa, isimli eserinden ve eserinin bulunduğu bazı kütüphane kataloglarından öğrendik.

¹⁷ Mehmet Enisi, Avrupa Hatıratım, Matbaa-i Ebuzziya İstanbul 1327.

kapsamaktadır. Ancak belirttiğimiz gibi kitapta son iki kısım mevcut olmayıp bahsi geçen bazı bölümler ise Resimli Gazete'deki tefrikalar içinde yer almıştır.

Çok yönlü bir kişilik olarak gördüğümüz Mehmed Enisi'nin bunlardan başka Resimli Gazete'nin çeşitli sayılarında birçok hikaye, mektup ve denemeleri yayımlanmıştır. Ayrıca 1330 (1914) yılında Almanya'ya yaptığı seyahati hakkındaki izlenimlerini de "Alman Ruhı" adıyla otuz bir sayfalık bir risalede toplamıştır¹⁸. Mehmed Enisi'nin 1934 yılında da Lord Byron'a ait Sardanapal¹⁹ ve Lord Lytton'a ait "Pompei'nin Son Günleri"²⁰ isimli kitapların çevirilerine de imza attığı gibi, sosyoloji sahasında da bir esere²¹ sahip olduğunu bilmekteyiz.

II. Fransa Şehirleri ve Monako Prenslığı

Mehmed Enisi bir gemiyle İstanbul'dan hareketinden sonra Akdeniz'de zahmetli bir yolculuk yapar. Adriyatik Denizi'nden Sicilya açıklarına Korsika, Sardunya ve Monte Kristo adalarını geçip Marsilya'da karaya çıkar. Gümrükte Fransızlar tarafından sorulan maddeler, tütün ve lokum olmuştur.

Mehmed Enisi'nin gezi notları arasında bir Akdeniz şehri olan Marsilya önemli yer tutar. Bir bölümünü gemiyle yaptığı gezisinde Avrupa içlerine giderken Marsilya'ya da uğrayan seyyah, "üç yüz yetmiş bin kadar ahalisi olması sebebiyle Fransa'nın üçüncü ve ehemmiyet-i bahriyece birinci şehri olan bu mamure-i medeniyetin, bu ticaretgâh-ı muazzamın öncelikle büyük limanına ve iç kısmındaki büyük binalarına dikkat çeker. Cesim rıhtımı, ebniye-i zarife ve fabrikalar ile müzeyyen sevahili, mebani-i aliyesi, müzehheb kubbeleri mabedleri ve binlerce darü'l-ticaretleri uzaktan bile seyrolunurken bu şehri marufun ehemmiyeti nazar-ı ibtidar önünde tecessüm ediyor..." demektedir. Denizden görünüşünü bu şekilde anlattığı şehre liman kısmından girdikten sonra dikkatini ilk çeken iki çeşmeli büyük havuzlarda çamaşır yıkayan fakir kadınlar olur. Şehrin merkezinde ise öncelikle sokakların genişliği ile aralıksız işleyen vasıtalar onu etkiler. "Koltuk sandalyeleri üzerinde hem gazete okuyup hem kunduralarını boyatan mösyöleri, kuvve-i elektirikkiye ile müteharrik tramvayları, Afrika'nın latif kuşlarının satıldığı dükkânları, fotoğrafhane salonlarını, gayet büyük elbise, akmişe, tuvalet ve emtia ve eşya-yı saire

¹⁸ Mehmed Enisi, Alman Ruhı, Nefaset Matbaası, İstanbul 1330.

¹⁹ Lord Byron, Sardanapal (çev. Mehmed Enisi) Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1934.

²⁰ Lord Lytton, Pompei'nin Son Günleri (Çev.: Mehmed Enisi), Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1935.

²¹ Mehmed Enisi, İnsanlarda Müsavat Sosyolistlerin Allahı, Cihan Matbaası, İstanbul 1343.

mağazalarını seyretmek de bir ecnebiyi a'ladan a'laya eğlendiriyor idi" diyerek şehrin sunduğu manzarayı kendi bakışıyla yansıtır²².

Seyyah buradan demiryolu ile Toulon şehrine geçer. Burası Fransız donanmasının en önemli üssü ve tersanelerinin bulunduğu bir şehirdir. Takip eden aylarda yolculuğunu kimi zaman gemiyle kimi zamanda kara yoluyla gerçekleştirmiştir.

Fransa'nın Akdeniz kıyısındaki önemli şehirlerinden olan Nice, geniş şekilde ilk olarak Mehmed Enisî'nin "Avrupa Hatıratım" adlı eserinde yer alır. Güzel ve rahat bir tren yolculuğundan sonra Cannes'dan Nice'e geçen seyyah iki tarafında büyük otellerin, kiliselerin, mağazaların, lokantaların, birahane ve kafelerle bankaların uzandığı Avenue de la Gare'da bir süre dolaşır. Bu gezintisinde gördüğü zengin vitrinli dükkânlar onda hayranlık uyandırır. Geniş caddeden sonra şehrin Place Massena denilen meydanı, belediye bahçesi, rıhtım boyu önemli sayılan yerlerdir. Enisî "*Her tarafında letafet, ihtişam, azamet ve mamuriyet*" görülen Nice'in limanını kısaca anlattıktan sonra şehrin kuruluş tarihçesini de aktarır. Ardından Nice'in iklim özelliklerini, mevsimlere göre hava durumunu rakamlara dayanarak anlatır. Doğusundan ve batısından birer nehir geçen, yaz-kış dağlarından ve tepelerinden çiçekler eksik olmayan Nice, iklim ve hava bakımından hoş bir Akdeniz kentidir. Fransa'nın diğer pek çok şehrinde olduğu gibi burada da, medeniyette pek ileriye gitmiş bir ahaliye gereken "*mektepler, kütüphaneler, tiyatrolar, ticarethaneler, promenadelar, nakil vasıtaları..*" görülür. Seyyahların özellikle kış mevsiminde çok tercih ettiği ve kışı soğuk geçen ülkelerin insanların akın akın geldiği Nice'in normal zamanlarda doksan bin kişi civarında olan nüfusu kış aylarında birkaç misli artmaktadır. Enisî, Nice'ten ayrılmadan önce kütüphaneyi, hayvanat bahçesini ve müzeyi de dolaşır²³.

Aslında bir Fransız şehri olmayıp Monaco Prensiği'ne bağlı bulunan Monte-Carlo'yu da bir yönüyle Fransa şehirleri arasında ele alabiliriz. Monte Carlo'nun görüntüsü geniş olarak ilk kez Mehmed Enisî'nin eserinde öne çıkarılmıştır. Kendisi daha Avrupa seyahatine çıkmadan önce "*cihanın kumarhane-i muhteşemi*" olan Monte Carlo'nun bu yönünü öğrenmiştir. Enisî, Monte Carlo'yu görmeden önce, burası hakkında taşıdığı duygu ve düşünceleri şöyle ortaya koyar: "*Buranın eyvan-ı lu'biyatındaki ihtişam-nümun, muşa'sa avizelerin altında, üzerleri yeşil çuhalı azim masaların önünde ne kadar parlak hanümanlar sönmüş, ne ümid ve emeller heba olmuş, ne refah ve saadetler kararmış idi! Zahiren çehre-i riya gibi handan ve tâb-nâk, batnen bedhah kalbi*

²² Yalkı 1327, 38-40.

²³ Yalkı 1327, 60-61.

gibi mehalik ve mehaniye penah olan bu yerden korkuyor idim".²⁴ Bu korkusuna rağmen kumarhaneleri çok merak ettiği için mutlaka görmeyi ister. Gittiği kumarhanelerden birini bütün parıltılarıyla, ışıklı ve etkileyici görüntüleriyle genişçe anlatır. Şehrin dikkat çekici bir başka yönü de bütün Avrupa'da ilgi gören sayfiyelere sahip bulunmasıdır. Seyyahın Monako'nun genelinden bahsettiği kısımlarda ise daha çok tabiat güzelliklerine temas ettiği görülür. Dağlarda, tepelerde, kırlarda, vadilerde, bahçe ve bostanlarda ilkbaharın çiçekli manzaralarını seyreden Enisî, sahilden başlayarak yükselen dağlarda aynı zamanda şatolara, çeşitli mimari tarzlarına göre yapılmış kuleli binalara, yeni tarz mimariye göre bina edilmiş evlere dikkat çeker. Enisî, tramvayla yaptığı gezide gördüğü kadarıyla Monako'nun belli başlı binalarını, merkezi yerlerini, kurum ve kuruluşları kısa kısa anlatır.

Enisî, eserinde aynı gemide görevli olduğu bir Fransız subayıyla yolculuğu sırasında yaptığı etkileyici bir tartışmayı da aktarır. Geminin güvertesinde seyahat ederken Fransız subayı, Osmanlı'nın ahlak anlayışını yererek Doğu kadınının farkıyla alay eder. Enisî bu hücumu karşılık vererek kendi tezlerini ileri sürer. Tartışmanın seyri, oryantalist seyahat edebiyatı gibi Pierre Loti'nin İstanbul hakkında yazdığı "ucuz roman"lardaki betimlemeleri andırır. Dikkati çeken esas nokta Enisî'nin Avrupa seyahat edebiyatı ve onun tezlerine olan mükemmel aşinalığıdır ki bu yüzden cevapları zaten hazırdır²⁵.

Fransız zabiti, Müslüman kadınları arasında Avrupa tarzı yaşam biçiminin yaygınlaştığını, bunun kıyafete de yansıdığını şu sözlerle dile getirir: "*Mösyö! Bugün nisvan-ı İslam arasında bizim kadınlarımızı takliden yaşayan pekçok kadınlar mevcut olduğu malumdur. Bu hal an-be-an terakki ediyor ve İstanbul'da bile hükmü caridir. Bir zaman gelecek, hep kadınlarınız maişetî tarz-ı diğere dökülecek. Buna sebep nedir? Benim bildiğim bir sebep varsa o da evvelce Türklerden Avrupa'ya gelen yok imiş. Bilahare mesela sizin gibi Avrupa'ya zabıt ve memurin gönderilmeğe başlanılmış. Buraya gelip de bir müddet Avrupa'da âdât ve usul-i muaşeretî içinde ömür geçirerek yine vatanına avdet edenler, Avrupa âdâtını familyaları, refikaları ve vatandaşları beyinde ta'mime girişmişler. Böylelikle maişet- i Avrupaiye sizin kadınlarınızda da baş göstermiş. Bir zaman gelecek ki tekmil Türkler, hususiyile kadınlarınız bizim âdâtımıza döküleceklerdir*". Bu iddialar karşısında Mehmed Enisî, böyle bir şeyin asla gerçekleşmeyeceğini belirtir ve şu karşılığı verir: "*Bu muhakemelere kapılarak bizim de vatanımıza avdetten Fransız âdât-ı nisvaniyesini bizim kadınlarımıza telkin ve tatbik edeceğimize kani oluyor iseniz aldanıyorsunuz.*

²⁴ Yalkı 1327, 94-103.

²⁵ Ze'evi 2005, 48.

Asla azizim. Sizin âdâtınız bizim kadınlarımızı zehirlemekten başka bir şeye yaramaz. Bizim âdâtımız da sizi son derecede sıkmaktan geri kalmaz. Sizin ki sizin için, bizimki de bizim için memduh ve makbuldür. Bizim kadınlarımızın bazısında istediğiniz maişet ve adet-ı Franseviye bizce şayan-ı takbihtir. Çünkü mugayir-i şeriat-ı İslamiye'dir; inanınız ki bugün bu gibi adet-ı İslamiyesini bilmeyen veya bilip de riayet etmeyen ve zerafet ve serbestîyi adab-ı umumîye-i Osmaniye fevkine çıkararak kadınlar, bizde ahlaken sakat addolunur.” Aşırı serbestliğin Fransız kadınları için bile çeşitli meseleler yarattığını söyleyen seyyah, Müslüman kadınların serbestliğinin ise daha büyük problemler meydana getireceğini belirtir. Bu durumda her toplumun kadını kendi geleneklerini devam ettirmelidir²⁶.

Ancak aradan geçen zaman zarfında Mehmed Enisî'nin bu konudaki fikirlerinin biraz değiştiğini söyleyebiliriz. Zira 1914 yılındaki Almanya seyahatinde bakış açısı bir hayli farklıdır. En azından Fransız adetlerini ve kadına bakışını beğenmeyen Enisî, Alman kadınları hakkında farklı düşünmektedir.

III. Almanya İntibaları

Mehmed Enisî'nin “Alman Ruhı” adlı mektup-seyahat risalesinde Alman kadınları bu sefer Türk kadınlarına örnek olarak gösterilir. “*Alman kadını sadedir, tasarruflıdır, maarif-i beytiyeye hakkıyla vaktidir, kocasının kesesini iyi idare eder ve iyi anadır*”²⁷ diyen seyyah bunlara ek olarak Alman kadınının alış-verişte ve masrafta çok hesaplı davrandığını, yemek yaparken dahi malzemeleri ölçüp tartarak kullandığını söyler. Hepsinden önemlisi de Alman kadını “*teksir-i nüfusa pek çok hizmetler*” eder, yani çok çocuk doğurur. Çocuklarını terbiye edip yetiştirirken milli duygular aşılama, vatan sevgisini onların kalbine yerleştirmeye özen gösterir. “*Alman kadını el işleri yapar, dikiş diker, mahsulat-ı mesaisini satar, nakde tahvil eder, ticaretle meşgul olur, kocasına her bakımdan yardımcı olur, ailenin geçimini yalnızca onun sırtına yüklemeyiz.*”²⁸ Mehmed Enisî bütün bu özellikleri Türk kadınlarına birer örnek olmak üzere sıralar. Alman kızları maarif alanında da kendilerini gösterirler. Üniversitelerin pek çoğunda sayıları hiç de az olmayan Alman kızları okumaktadır. Bunlar mezun olduktan sonra evlerinde oturmayıp dişi, doktor, piyanist, mürebbiye, muallime, muharrire, kimyager, tacire... olarak toplumdaki yerlerini almaktadır²⁹.

²⁶ Yalkı 1327, 119.

²⁷ Yalkı 1330, 27-28.

²⁸ Yalkı 1330, 29.

²⁹ Yalkı 1330, 30.

IV. 19. Yüzyılda Avrupa'nın Sosyal ve Ekonomik Hayatına İlişkin İntibalar

Eserde dikkati çeken diğeri bir noktada Avrupa'nın eğlence yaşamına ait notlardır. Mehmed Enisî'nin notlarında hemen hemen bütün Avrupa'nın eğlence merkezlerinden biri olan Monte-Carlo geniş olarak ele alınmıştır. Seyyah, bu şehri anlatırken özellikle kumarhanelere dikkat çeker. Dışarıdan albenili görünen ancak aslında insan hayatını karartan bir tuzak olan büyük kumarhaneler kendisini korkutur. *“Fakat kralların bile içinde tecrübe-i tâli ettikleri o müdebedeb salonları, önünde her sınıf halkın hırs-ı servetle titrediği o mükellef masaları, oradaki tarz-ı hayatı bir kere görmek arzusundan hali değil idim”*³⁰ diyen seyyah içindeki çekingenlik ve korkuya rağmen kumarhaneleri görme arzusundadır. Görevli olduğu geminin Cenova Körfezi'nde demir atması üzerine Mehmed Enisî aynı gemide görev yaptıkları Fransız zabıtlarıyla birlikte Monte-Carlo'ya çıkar. İlk gittiği yer, yüksek bir tepe üzerine kurulmuş gayet mükellef bir bahçe içinde bulunan ve 1860-1870'lerde kumarhane olmak üzere yapılmış meşhur *Monte-Carlo Casinosu*'dur. Gazinonun bulunduğu tepede lüks oteller, birahaneler, ağaçlıklı geniş yollar, parklar yer alır. Gazino, tepenin deniz tarafındadır. Gazinoya girmek isteyenlerin bilet almaları gerekir. Bilet ücretsizdir; bilet kesmenin amacı giriş-çıkışları kontrol ederek içeriye pespaye takımının girmesine engel olmaktır. İlk girdiği sigara içme ve dinlenme salonunun ihtişamı onu hayran bırakır: *“iki dahili kapıdan geçip uzun ve bu ana kadar hiçbir yerde mislini görmemiş olduğum bir debdebe içinde olan, damarları kırmızı ve mavi ve üzerleri cilalı somaki direklerle tahkim ve tezyin edilmiş bulunan bir salona girdik. Etrafta uzun maroken kanepeler ve sandalyeler duruyor, isteyen bunlara oturuyor ve bu mustatilü'-şekil cesim salonun mülevven taşları üzerinde birçok mösyöler ve madamlar dolaşılıyor idi. Duvarlarda bulunan yağlı boya levhaların nefaset ve letafeti fevkalade idi”*³¹ şeklinde hayranlığını dile getirir.

Yanındaki Fransız zabıtlarla birlikte kumar salonlarından birine giren Enisî buranın görünüşünden daha çok etkilenir. Kumar salonunda onu etkileyen ilk şey yeni doğmuş bir kuzuyu seven genç kıızı gösteren büyük yağlıboya tablodur. Sonraki izlenimleri ise şöyledir: *“Bundan daha cazip ve kuvveti mukavemetsiz levhalar ise kumar masalarıdır. Evet, bu salonun zemini üzerinde sekiz-on kadar büyük, uzun masa var idi. Muhteşem tavanlardan sarkan avizelerin serptiği elektrik ziyaları içinde bulunan bu masaların üzerlerindeki yeşil çuhalara kırmızı ve siyah boylarla çizgiler, işaretler, birtakım numerolar*

³⁰ Yalkı 1327, 93.

³¹ Yalkı 1327, 95.

ve taksimat yapılmış ve ortalarında da içinde fildişinden bir yuvarlağı havi ve muhiti yine kırmızı ve siyah numerolara münkasım, muka'ar ve bir meyl üzerinde müteharrik bir daire-i devvare görülmekte bulunmuş idi. Bu masaların başlarında hılm ve sükun, edep ve ihtiram asarı izhar eden birçok halk oturmuş ve bir kısmı ayakta ahz-ı mevki etmiş idi.” Salon kalabalık olmakla birlikte insanlar sessiz ve sakindir; bu durum, salonu sanki bir mabede çevirmiştir. Enisî, rulet oyununun nasıl oynandığını anlatırken ortada dönen büyük paralara da temas eder: “yuvarlak, bir hafif tıkırtı ile o daire-i devvare içinde yuvarlanıyor... bu hangi numeronun üzerine düşecek? Oyuncuların derece-i ta'lileri bununla ta'ayyün edecek. Yuvarlak sukut etti, bir numero kazandı, diğer otuzbeş numero gaib etti, altın ve gümüş sadaları bir cereyan, bir zemzeme husule getirdi, küreklerle lira verildi. Daha çok küreklerle de a1ındı. Kıymeti büyük banknotlar serpildi, toplandı, bu oyun masalarının üzerinde milyonlar müdhış gird-bâdlar teşkil ediyor idi. Şu manzara karşısında dehşet ve hayret içersinde kaldım, mebhut ve mütefekkir bir köşeye çekildim...” Daldığı düşüncelerde kendince mukayeseler yapan seyyah, bu kumar salonunda en ünlü ressamın eserlerinin bulunmasına, salonun kendisinin bir sanat eseri gibi düzenlenmiş olmasına rağmen Avrupa'nın insanlığa hizmet eden fikir, sanat ve bilim hayatının akislerinin burada hissedilemediğini ifade eder.³²

Monte-Carlo kumarhanelerine gelenlerin çoğunun eğlenmeyi amaçlamasına karşılık bir kısmının da çalışmadan para kazanmak ve zengin olmak istediğini belirten seyyah, bunların sonunun ya sokaklarda sürünmek ya da intihar olduğunu söyler. Kralların, kraliçelerin, dünyanın en ünlü zenginlerinin, devlet adamlarının eğlenmek için geldiği bu şaşaalı kumarhanenin parlak, süslü ve ihtişamlı görünüşünün aslında bir sahtelik olduğunu ileri sürer. Salonlarda görülen “elektrik ziyaları, tâk ve sütunlar, masnuat ve musavverât-ı nefise, hayat-ı mükellefe, etvar ve muamelat-ı nazikane, aşk ve muhabbet, yaldızlı ve süslü sözler...” hep sahte ve yalandır. Mehmet Enisî, Monte-Carlo kumarhanelerindeki gözlemleri vasıtasıyla kumar hakkındaki fikirlerini ortaya koyar. Bazı insanların eğlence olarak gördükleri kumar, ona göre “seyyiat-ı ahlâkiyenin en büyüğü, cemiyet-i beşeriyeyi tahrip eden vesaitin en muharibi”dir. Kumar salonundan çıkıp müzik salonuna giren seyyah burada öncelikle ihtişamlı görüntünün ve çalınan müziğin etkisinde kalır.³³

Mehmed Enisî'nin üzerinde durduğu eğlencelerden biri de Fransızların Nice şehrindeki karnavallardır. Seyahatnamesinde “Karnaval Eyyamı-Konfeti

³² Yalkı 1327, 95-96.

³³ Yalkı 1327, 98-99.

ve *Çiçek Muharebesi*” başlığıyla anlattığı karnavallar onu çok etkilemiş benzer. “*Karnaval eyyamı kadar Fransa’da hiçbir mevsim olmaz. En büyük eğlenceler karnaval zamanında olur. Nice’de karnaval, olanca tantanasını izhar eder. Burada bulunan ecnebi tenezühkaranının en muteber ve maruflarından mürekkeb bir cemiyet teşkil ederek Roma kış eğlencelerini ehemmiyetsiz bırakacak derecede şa’saali eğlenceler tertip ederler...*” diyerek Nice’deki karnaval eğlencelerine verilen öneme dikkat çeker. Karnavalın, sokaklarda maskeli kalabalıkların dolaşması, salonlarda maskeli balolar düzenlenmesi, çiçek ve konfeti atışmaları yapılması gibi aşamaları vardır. İskele ve istasyonlardaki şa’saali eğlencelerde karnavalın önemli bölümlerindendir: “*Karnaval Reisi*” denilen, onbeş-yirmi insan boyunda olmak üzere kâğıt ve alçıdan yapılmış, insan gibi hareket edebilen dev bir heykel iskeleden veya istasyondan alınarak büyük şenliklerle ana caddede yürütülür. “*Caddeyi aşağıya iner iken iri bacaklarını azametkarane atarak kollarını bir insan gibi sallar ve başıyla da etraftaki halka izhar-ı iltifat eder. Melbusat-ı muntazam ve zî-kıymet olduğu gibi tuvaleti de mükemmeldir*”³⁴. Bilhassa çiçek atışmalarının yapıldığı zamanlarda arabalar, yollar, caddenin iki tarafındaki binalar çiçeklerle ve bayraklarla süslenir. “*Karnavalın Zaferi*” adı verilen eğlencelerde halkın coşkusu doruk noktaya çıkar. Bu eğlencenin yapılacağı günün sabahında şehrin her tarafında maske, şeytan külâhı ve konfeti satıcıları dolaşır. Eski Roma karnavallarında etrafa badem şeker saçılmaktadır. Onun yerini tutmak üzere nohut, fasulye, un, kepek ve talaşın karıştırılıp nohut iriliğinde minik toplar haline getirilmesiyle yapılan konfetiler Nice karnavalında etrafta bulunanların üzerine saçılır. Seyyah ayrıntılı olarak anlattığı konfeti ve çiçek atışmaları eğlencesini saçma bulur. Kendisi bu tip eğlencelerin Osmanlılara yakışmadığı düşüncesindedir. Karnaval hakkındaki değerlendirmelerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra, kendisinin bu yaklaşımının Fransız taklitçisi Osmanlılar tarafından hoş karşılanmayacağını tahmin ettiğini ilave eder. Gördüklerini tarafsız olarak aktardığını belirtmeyi de ihmal etmez. Aslında, seyyahın karnaval eğlencelerini anlattığı sayfalar, eserinin en canlı kısımlarındandır. Fransızların eğlenceye düşkünlükleri, eğlence şekilleri, kadın ve erkeklerin eğlence sırasındaki çapkın tavırları bu satırlarda canlı gözlemlerle aktarılmıştır³⁵.

Fransızların kış eğlenceleri üzerinde de duran Enisi bunların en başlıcasını balolar olduğunu söyler. Müsamereler, tiyatrolar, sirkler bunu izler. Biri Nice’de görevli olduğu donanmada diğeri Monaco prensinin

³⁴ Yalkı 1327, 162-163.

³⁵ Yalkı 1327, s.122-150.

sarayında olmak üzere iki büyük baloya katılan seyyah bunların ilki üzerindeki gözlemlerini daha geniş olarak aktarır³⁶.

Bir bahriyeli olarak, Mehmed Enisî'nin eserinin önemli bir kısmı da Fransa'nın özellikle deniz kuvvetlerini anlattığı sayfalarıdır. Fransızların denizcilik tarihinin kısa bir özetini yapar. Fransa tersane ve limanları, korsanlar, Bonapart dönemini, buharın ve zırhın savaş gemilerinde kullanılmaya başlanmasını ve ilk zırhlı savaş gemilerini anlatır. Ayrıca büyük bir asker olarak değerlendirdiği Napolyon Bonapart'ın Korsika'daki ikametgâhını ziyaret eder ve hayatına orada edindiği bazı bilgileri büyük bir iştiaqla eserine de eklemeyi ihmal etmemiştir. Görevi sırasında bulunduğu gemilerin özellikleri ve silah gücü hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Gemide görevli askerlerin talimleri ve görevlerini nasıl yerine getirdiklerini izler. Fransa'nın en önemli askeri tersanesinin bulunduğu Toulon'un önemini vurgular. Donanmadaki görevi esnasında çeşitli askeri tatbikatlara da katılır. Karaya asker, silah ve erzak çıkarma talimleri bunlardan birisidir³⁷.

Sonuç

Sonuç olarak Avrupa kültür ve medeniyetinin Osmanlı ülkesinde tanınmasında seyahatnameler önemli bir işleve sahiptir. XIX. Yüzyılın hemen öncesinden XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı'nın Avrupa'yı nasıl tanıdığını en geniş ölçüde belirleyebilmek için ihmal edilmemesi gereken, hatta özellikle ele alınması gereken kaynaklar arasında seyahatnameler gelmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nde batılılaşmanın gündeme gelmesinden sonra seyahatlerin yönü belirgin olarak değişmişti. Seyyahların amacı Avrupa'yı tanımak ve canlı gözlemlere dayanarak Osmanlı kamuoyuna tanıtmaktı.

Fakat dikkat edilirse bunların hemen tamamı Fransa merkezli bir Avrupa'yı tanıtır Osmanlıya. Modernleşme hareketlerinin başlangıç aşamasında Osmanlı için öncelikle Fransa vardı; nitekim Mehmed Enisî de büyük ölçüde tanıttığı ülkenin Fransa olmasına rağmen eserinin adını "Avrupa Hatıratım" olarak koymuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin de siyasi yönleneşine paralel olarak 1914'te Almanya'ya da seyahat etmiştir. Çünkü o tarihlerde de Almanya, Osmanlı Devleti için önem kazanmıştır.

XIX. yüzyıl Avrupa'da şehircilikten sanata, sanayi ve ticaretten eğitime, bilim ve teknolojiye bürokrasiye hemen bütün alanlarda büyük yeniliklerin, köklü değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Mehmed Enisî'de eserinde bu konulardaki izlenimlerini Osmanlı okuyucularına aktarmayı görev bilmıştır.

³⁶ Yalkı 1327, 170-174.

³⁷ Yalkı 1327, 73-93.

Manevi ve ahlaki meselelerde tereddüt gösterse bile şehircilik, eğitim, sanat, çalışma gibi alanlarda Avrupa'nın üstünlüğünü itiraf etmekten çekinmez.

Osmanlı Devleti'nde batılılaşmayı besleyen çoğunlukla üç insan grubu olmuştur. Bürokratlar, gazeteci-yazarlar ve askerler. Mehmed Enisi de üçüncü grupta yerini almış, seyahatinin hemen ardından haftalık bir mecmuada yayınlanan yazılarıyla Türkiye'nin bugün bile girmek için çabaladığı Avrupa medeniyetinin bazı parçalarını kendi gücü nispetinde ülkesine taşımıştır. Yazarın yanıldığı en büyük nokta ise Türklerin Türk, Avrupa'nın Avrupalı gibi kalacağı düşüncesidir. Oysa Fransız meslektaşları haklı çıkmış, Türkler Avrupalılaştırma konusunda bazılarının hayallerinin bile ötesine geçmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- TDK 1973 Türk Dil Kurumu, Türk Dili Gezi Özel Sayısı, sayı: 258, 1 Mart 1973
- Asiltürk 2000 Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Batur 2002 Enis Batur, *Beş Kitada Türk Seyyahları*, Turkcell, İstanbul.
- Ak 2006 Mahmut Ak, *Osmanlı'nın Gezginleri*, İstanbul: 3F Yayınları.
- A.N. 1955 A.N., "Moralî Esseyyit Ali Efendi", *Resimli Tarih*, sayı: 64, İstanbul, 3372-3375.
- Mehmed Efendi 1288 Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, *Fransa Sefaretnamesi: Bin yüz otuz iki senesinde Françe'ye giden elçi Mehmed Efendi kullarının takriridir*, 1288.
- Süleyman Ağa 1973 Süleyman Ağa, *Süleyman Ağa Seyahatnamesi*, (Haz.: Gündüz Akıncı), Atatürk Ün. Yay., Ankara.

- Süleyman Şükrü 1909 Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l Kübra*, Elektrik Matbaası, Petersburg, 1325/1909.
- Mağmumi 1915 Şerafeddin Mağmumi, *Seyahat Hatıraları III: Fransa ve İtalya ve Almanya'da*, Mısru'l-Kahire, 1333/1915.
- Ali Kemal 1913 Ali Kemal, *Paris Musahabeleri*, Matbaa-i İkdam, C.:I, İstanbul 1329/1913.
- Erden 1920 Ali Fuad (Erden), *Paris'ten Tih Sahrasına*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1336/1920.
- Ebuzziya Tevfik 1897 Ebuzziya Tevfik, "Paris'ten Londra'ya ve Hotel Metropole", *Mecmua-ı Ebuzziya*, C:VII, cüz: 68-70, Eylül.
- Mustafa Sait 2004 Mustafa Sait Bey, *Avrupa Seyahatnamesi* (Haz.: Burhan Günaysu), YKY, İstanbul.
- Ahmet İhsan 1307 Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm? Âlem Mtb.* İstanbul.
- Yalkı 1327 Mehmet Enisî (Yalkı), *Avrupa Hatıratım*, Matbaa-i Ebuzziya İstanbul.
- Yalkı 1330 Mehmed Enisî (Yalkı), *Alman Ruhü*, Nefaset Matbaası, İstanbul.
- Byron 1934 Lord Byron, *Sardanapal* (çev. Mehmed Enisî) Hilmi Kitaphanesi, İstanbul.
- Lytton 1935 Lord Lytton, *Pompei'nin Son Günleri* (Çev.: Mehmed Enisî), Hilmi Kitaphanesi, İstanbul.
- Yalkı 1343 Mehmed Enisî, *İnsanlarda Müsavat Sosyalistlerin Allahu*, Cihan Matbaası, İstanbul.
- Ze'evi 2005 Dror Ze'evi, "Hiding Sexuality, The Disappearance of Sexual Discourse in the Late Ottoman Middle East", *Social Analysis*, Cilt:49, sayı:2, New York, 34-53.

Hasan Mert